

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

У даний час знання вважаються одним з найважливіших умов розвитку економіки будь-якої країни. На думку Світового банку, економіка, заснована на знаннях (КВЕ – knowledge-based economy), являє собою систему, в якій активам знань надається більше значення, ніж капіталу та праці, і де рівень й розвиток знань, що пронизують економічну та соціальну активність населення, є високими.

Сучасні знання поступово витісняють працю і капітал як основне джерело суспільного багатства. Здатність створювати їх, і в першу чергу трансформувати в нові продукти, послуги та технології, є визначальним фактором ринкового успіху підприємств і економіки в цілому.

Економіка потребує специфічного «палива», такого як інновації, які досягають ринку та споживачів у вигляді нових продуктів і послуг. В цих умовах творчість, інновації та підприємництво є взаємодоповнюючими механізмами, що формують динаміку змін і конкурентоспроможність бізнесу [1, с. 16].

Основою для розгляду поданих у роботі міркувань є огляд літератури та публікацій з даної тематики, а також аналіз кабінетних досліджень на основі даних української статистики (Держкомстату України) за 2016–2018 рр.

В літературі стосовно даної тематики часто відзначається, що рівень інноваційності економіки України невисокий, що обумовлено рівнем витрат на інноваційну діяльність. Так, у 2016–2018 рр. частка витрат на наукові публікації, а також науково-технічні дослідження у ВВП України склада 0,48 %, 0,45 % і 0,47 % відповідно.

Питання інноваційності є дослідницькою проблемою, яку вирішують як державні статистичні служби, приватні дослідницькі агентства, так і окремі дослідники. Значний вклад в дослідження сутності інноваційної діяльності та шляхів її активізації в Україні внесли А. Поручник, Л. Антонюк, В. Савчук та ін. Разом з тим, питання розвитку підприємництва за рахунок інновацій потребують подальшого дослідження.

Мета роботи – проаналізувати сучасній стан, проблеми та перспективи інноваційного розвитку суб'єктів підприємницької діяльності в Україні.

В умовах ринкового господарювання сталий економічний розвиток і забезпечення матеріального добробуту населення кожної держави в першу чергу залежить від ефективного функціонування суб'єктів підприємництва. Їх розвиток

сприяє формуванню «здорового» конкурентного середовища, встановленню ринкової рівноваги, створенню нових робочих місць, формуванню середнього класу, задоволенню різних потреб населення, що в кінцевому підсумку призводить до забезпечення стійкого економічного зростання.

Ключовими проблемами сталого інноваційного розвитку економіки України є [2, с. 32]:

- зменшення рівня наукомісткості валового внутрішнього продукту;
- низький рівень розробки та споживання інноваційної продукції, що базувались би на основі відповідних цільових програм розвитку промисловості України, відсутність дієвих державних програм з імпортозаміщення тощо;
- відсутність моделі державної підтримки та сприяння розвитку галузей з високою додатковою вартістю продукту;
- низький рівень використання механізму державно-приватного партнерства у реалізації інфраструктурних та інноваційних проектів;
- низькі соціальні гарантії для науковців і висококваліфікованих спеціалістів;
- низький рівень взаємодії між бізнесом і вищими навчальними закладами;
- низький рівень навчання практичним технологіям;
- невідповідність якості освіти потребам ринку.

Сучасний стан підприємництва свідчить про наявність у його діяльності суттєвих проблем, від вирішення яких великою мірою залежить покращення економічної ситуації в країні.

Україна є прикладом держави, яка пройшла через процес здобуття незалежності (1991 р.) й інтенсивні перетворення у сферах політики, економіки та суспільства. З 2009 р. країна функціонує в рамках програми ЄС «Східне партнерство», а з 2016 р. є членом зони вільної торгівлі з Європейським Союзом і важливим партнером для держав ЄС у питаннях розширення торгівлі й інвестицій.

Ключову роль для економічного зростання країни відіграє діяльність, що характеризується інноваційністю – впровадження на ринок нових продуктів і послуг та втілення заходів, які покращують організацію трудових процесів в компанії і відносини з навколоишнім середовищем. Інновація зазвичай розглядається як багатовимірне явище: процес, результат і мислення [3, с. 457].

Згідно з прийнятою методологією (Oslo Manual OECD, 2005), інноваційна діяльність включає в себе усю наукову, технологічну, організаційну, фінансову та комерційну діяльність, що призводить до інновацій, або створену з урахуванням інноваційних цілей. Інновації включають також НДДКР, які не пов'язані безпосередньо з підготовкою конкретних інновацій. Бізнес вважається інноваційним, якщо в зазначений період часу він впровадив якесь нововведення.

Класифікація інновацій, що заснована на методологічному стандарті Oslo, виділяє наступні їх види: продуктові, процесні (відомі як інноваційні технології), організаційні та маркетингові (відомі спільно як нетехнологічні інновації).

Інновація продукту – це впровадження на ринок продукту або послуги, що є новими або значно поліпшеними щодо способу їх використання або властивостей, якими вони володіють. Крім того, це не повинно бути інновацією для ринку та інновацією, підготовленою цим підприємством. Інновація продукту може бути результатом використання нових знань і технологій або нового використання чи комбінації існуючих знань і технологій.

Продуктові інновації в сфері послуг – це впровадження значних поліпшень у спосіб надання послуг, додавання нових функцій або функцій існуючих послуг чи впровадження абсолютно нових послуг.

Організаційна інновація – це (згідно з методологією дослідження) впровадження нового організаційного методу в принципи функціонування, організації робочого місця або ставлення до навколошнього середовища, який дотепер не застосовувався в даній компанії. Цей тип інновацій повинен бути результатом стратегічного рішення, прийнятого директорами. Злиття та поглинання не відносяться до цієї категорії, навіть якщо вони були здійснені вперше.

Маркетингова інновація розглядається як реалізація нової маркетингової концепції маркетингової стратегії, яка помітно відрізняється від використовуваних досі маркетингових стратегій. Слід зазначити, що ці види інновацій не включають сезонні, регулярні й інші зміни, що відбуваються постійно в рамках маркетингових стратегій (наприклад, зниження цін).

Конституція України передбачає, що кожен може займатися підприємницькою діяльністю, якщо це не заборонено законом. Існують обмеження щодо державних посадових осіб (у тому числі посадових осіб територіальних органів місцевого самоврядування) та депутатів, які призначаються в парламент. Станом на 01.01.2019 р. кількість діючих підприємств склала 1 839 593, що становить 43,6 підприємств на 1 000 громадян.

У період з 2016 по 2018 роки середній показник частки підприємств, які здійснювали інноваційну діяльність, склав 17,2 %, при цьому 15,5 % реалізували технологічні інновації. Більш тривалі спостереження цієї статистики вказують на позитивні тенденції: для порівняння, у 2010 р. ці показники дорівнювали 13,8 % та 11,5 %, а у 2014 р. – 16,1 % та 12,1 % відповідно.

Наступний аналізований зріз стосувався видів економічної діяльності. В Україні існує класифікація видів економічної діяльності (Державна класифікація КВЕД-2010), сумісна з міжнародною класифікацією NaceRev2. В аналізованому періоді (2016–2018 pp.) найбільший відсоток інноваційних підприємств був

відмічений у групі підприємств сфери інформаційних технологій і телекомуникацій (22,1 %), обробної промисловості (21,9 %), фінансової та страхової промисловості (21,7 %) і діяльності у сфері архітектури та машинобудування (20,1 %).

В Україні спостерігається виражена просторова диференціація інноваційно активних підприємств. Різниця між регіоном (областю), в якому розташовано найбільше інноваційно активних підприємств (Харківська – 28,5 %, м. Київ – 21,2 %) і регіоном, в якому фіксується найменше інноваційних підприємств (Рівненська область – 5,8 %), становить 22,7 % [4, с. 65]. Така регіональна асиметрія в інноваційній діяльності, на нашу думку, пов'язана з тим, що у Харківській області та в м. Київ відносно багато багатопрофільних підприємств, які мають статус «лідерів» ринку. Наприклад, в Харківській області публічне акціонерне товариство «Турбоатом» (створене у 1934 р.), в якому зайнято 5 тисяч співробітників, конкурує з такими міжнародними компаніями, як General Electric або Siemens. Ще один приклад – компанія Миронівський хлібопродукт з офісом у Києві, де працює понад 5 тисяч співробітників, яка є провідним конгломератом з виробництва зерна та птиці.

Огляд теоретичних міжнародних результатів рейтингів інноваційності окремих економік є приводом для оптимізму. В останньому звіті Світового банку «Doing Business 2018» Україна посіла 76 місце з 190 оцінюваних держав, чим поліпшила свої позиції на 1,9 %, порівняно з даними за 2017 рік. Останній рейтинг економічного агентства Bloomberg поставив Україну на 42 місце з 50 найбільш інноваційних світових економік, опустивши її на одне місце нижче, у порівнянні з попереднім виміром. За глобальним інноваційним індексом Україна посіла 43 місце, що на 7 позицій вище, порівняно з 2017 роком.

У другому півріччі 2017 р. в Україні були запроваджені вигідні регуляторні зміни, які полегшили торгівлю, у тому числі:

- автоматичне відшкодування ПДВ (електронна система відшкодування ПДВ);
- розширення можливостей для впровадження електронних платежів;
- кроки, спрямовані на розширення використання електронного документообігу;
- розширення доступу до публічної інформації (дані про діяльність держави).

Частково може здатися, що в даний час українська економіка виходить з кризи, і проведенні зміни слід розглядати як сигнали, спрямовані на розвиток ринкової економіки. Однак при цьому ділова активність українських підприємців стримується низкою факторів, серед яких слід зазначити наступні:

- економічні фактори (наприклад, валютна нестабільність, девальвація, інфляція, складні податкові процедури);

– політичні чинники (відсутність політичної стабільності, невизначеність як політичної, так і правової позиції, декларативна поведінка з боку влади замість реальних дій);

– дуже повільний процес реформ (відсутність судової реформи, реформи на ринку праці, реформи землекористування, повільна модернізація інфраструктури та ін.);

– корупція (відсутність реальної боротьби з корупцією з боку держави, незвахаючи на формально існуючі рішення, закріплені в Законі «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р.).

Інноваційність економіки суворо пов'язана із загальною макроекономічною ситуацією в країні. У 2014 р. відбулося глибоке знецінення української валюти. Також мали місце інші несприятливі процеси: висока інфляція, падіння промислового виробництва та інвестицій, падіння експорту й імпорту, скорочення прямих іноземних інвестицій тощо.

Важливим аспектом є фінансування інновацій щодо продуктів і процесів, яке включає набування знань із зовнішніх джерел, придбання програмного забезпечення, науково-дослідну діяльність, інвестиції в основний капітал. Найбільший відсоток підприємців, які реалізують технологічні та нетехнологічні інновації, спостерігається в групі великих підприємств. Великі підприємства мають у своєму розпорядженні більший людський капітал, значно кращі матеріальні ресурси та фінансування, що призводить до більш широких можливостей для впровадження інновацій.

На відміну від великого бізнесу, який залишає додаткові джерела фінансування діяльності переважно з метою розширення та розвитку підприємства, на малих підприємствах питання пошуку і застосування фінансових ресурсів виникає як в процесі розвитку, так і в процесі поточної діяльності. Брак оборотних коштів є однією з найбільш поширених проблем на малих підприємствах. У зв'язку з цим, підприємства малого бізнесу відчувають більш значну потребу в залученні додаткових джерел фінансування.

Для успішного позиціонування на висококонкурентному ринку та реалізації економічного потенціалу середні і малі підприємства потребують дієвих інструментів і механізмів підтримки, що забезпечують вигідні умови обслуговування та дозволяють максимально ефективно розвивати і планувати бізнес.

Серед основних джерел фінансування українських підприємств можна виділити наступні:

- самофінансування (використання прибутку);
- кредити комерційних банків (Фінансово-кредитний ринок);
- державне фінансування (у формі державної підтримки та грантів);
- ресурси міжнародних фондів та організацій;

- інвестування (Фондовий ринок);
- ресурси приватних осіб.

В Україні переважним джерелом фінансування підприємств є самофінансування [5, с. 71]. Однак світовий досвід і сучасний стан ефективності функціонування підприємств свідчать про те, що, використовуючи лише власні кошти, неможливо досягти високих темпів розвитку. Так, значна кількість новстворених підприємств не можуть розпочати свою діяльність через обмеженість фінансових ресурсів, сировини та матеріалів, виробничих площ й обладнання.

Найбільш актуальним стає питання залучення фінансових ресурсів суб'єктами підприємницької діяльності на фінансово-кредитному ринку. Однак інфраструктура фінансово-кредитного ринку в Україні все ж недостатньо розвинена. Не так багато внутрішніх фондів країни, які вкладають кошти в українські проекти. Єдиним реальним джерелом залучення коштів в таких умовах залишається банківська система, продуктова політика якої повинна передбачати дієві інструменти взаємовигідного співробітництва з представниками бізнесу, вдосконалення продуктового портфелю й оптимізації тарифної політики.

Безумовно, ведення підприємницької діяльності вимагає співпраці з іншими суб'єктами ринку – підприємцями, науковими організаціями. Дії, що сприяють співпраці або навіть кооперації, призводять до поширення нових ідей та організаційних рішень (так званий «ефект перетікання») в діяльності підприємств. Так, 34,4 % підприємців, які здійснювали технологічні інновації в Україні у 2016–2018 pp., співпрацювали з іншими підприємствами й організаціями, включаючи вищі навчальні заклади та науково-дослідні інститути. Найчастіше це були українські партнери, а не іноземні організації. Найбільш важливими партнерами для всіх інноваційних підприємств були постачальники пристройів, матеріалів, компонентів чи програмного забезпечення, клієнти або покупці. Частка підприємств, які співпрацювали з науковими установами, скла-ла 8,4 %, а з вищими навчальними закладами – 5,9 % [6].

Аналізуючи інноваційність українських підприємств, варто звернути увагу на бар'єри, які обмежують українських підприємців у цій сфері. Згідно з результатами даного дослідження, 83 % підприємств, що не були інноваційними в період з 2016 по 2018 роки, зазначили відсутність попиту на інновації на ринку в якості ведучої причини їх недостатньої активності в цій сфері; також відмітили наступні фактори: низька конкурентоспроможність, відсутність ідей для інновацій, відсутність кваліфікованих співробітників, відсутність партнерів для співпраці, відсутність успіху в реалізації інновацій у попередні роки.

До того ж, 17 % підприємців вважають, що відсутність інноваційної активності є результатом обмежень у вигляді відсутності фінансових ресурсів (власних або зовнішніх), витрат, пов'язаних з інноваційною діяльністю, відсутність

кваліфікованих працівників, відсутності партнерів для співпраці, обтяженості податковим законодавством, труднощів в отриманні допомоги від держави або субсидій на інновації. Останні три обмеження яскраво відображають «клімат» у напрямку запровадження інновацій в Україні.

Як було показано раніше, серйозною проблемою, що ускладнює розвиток не тільки інновацій, а і в цілому підприємництва в Україні, є фальшиво-декларативне ставлення української влади до змін у цій сфері. Як зазначено Іваном Кульчицьким – заступником директора Львівського державного центру науки, інновацій та інформатизації і президентом агенції європейських інновацій в Україні: «потрібна реальна діяльність, а не декларації».

В Україні відсутні системні ініціативи – інституційна підтримка розвитку інноваційної діяльності та механізми, що дозволяють впроваджувати інновації і створювати реальні можливості для співпраці бізнесу та науки.

Певні загрози пов'язані також і з потенціалом працівника, який є важливим фактором, що сприяє розвитку інноваційної діяльності. Згідно з опитуванням, проведеним на початку 2018 р. Київським міжнародним інститутом соціології, більше 37 % українців хочуть емігрувати, при цьому 40 % респондентів є випускниками університетів.

Додатковим ризиком для української економіки є еміграція студентів у закордонні вузи, які, швидше за все, не повернуться після закінчення навчання до країни.

Висновки. У статті представлені дані щодо інноваційної діяльності підприємців, аналіз яких показує, що масштаб інноваційної діяльності істотно залежить від розміру підприємства, типу бізнесу та просторової диверсифікації.

Досвід розвинених країн світу підтверджує, що ключова роль у забезпечені умов інноваційного розвитку, формуванні національної інноваційної системи належить державі, яка встановлює стратегічні цілі, забезпечує ресурсну підтримку (зокрема бюджетне фінансування), податкове стимулювання, кредитування тощо.

Особливого значення у процесах функціонування національної інноваційної системи набуває організація та стимулювання процесів оновлення технологій, передачі наукових розробок із сфери знань до виробничої сфери, що досягається за допомогою розвитку системи освіти, ринку інтелектуальної власності, створення інноваційної інфраструктури, фінансового та податкового стимулювання науково-технічної діяльності [7].

Інновації мають суттєвий вплив на конкурентоспроможність як бізнесу зокрема, так і економіки в цілому. Інноваційна діяльність підприємств України в період перебудови економіки зазнала негативних змін, і потребує реформування за такими основними напрямами [8, с. 7]:

- економічний (збільшення державного фінансування, зниження податкового тиску);
- нормативно-правовий (врегулювання законодавчих і нормативних актів, що стосуються інноваційної діяльності підприємств);
- соціальний (підвищення оплати праці працівників освіти та науки, покращення умов їх праці).

Отже, інновації є одним з ключових інструментів системних змін та економічного розвитку. Для країн з перехідною економікою, таких як Україна, підвищення інноваційності підприємств відповідає інтересам не тільки самих підприємств, а і можливо, перш за все органів державної влади. Шлях розвитку знань та інновацій в Україні потребує реальної підтримки державної політики в регулятивному, інституційному, а також фінансовому вимірі.

Список використаних джерел

1. Cieślik, J., Guliński, J., Matusiak, K.B., and Skala-Poźniak, A. (2011). Edukacja dla przedsiębiorczości akademickiej. Warszawa-Poznań: Wydawnictwo Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości.
2. Биковець В. М. Роль бізнес-асоціацій в системі розвитку і підтримки інноваційного підприємництва в Україні / В. М. Биковець // Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні : матеріали XI Міжнародного бізнесфоруму (Київ, 22 березня 2018 р.) – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. – 200 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://knute.edu.ua/file/ODc0Mw==/53ec8a30e688165ab46cb806c8831614.pdf>
3. Kenneth, B.K. (2018). Understanding innovation. Business Horizons, 61, 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fardapaper.ir/mohavaha/uploads/2018/08/Fardapaper-Understanding-innovation.pdf>
4. Наукова та інноваційна діяльність України: статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druck/publicat/kat_u/2019/zb/09/zb_nauka_2018.pdf
5. Андреєва В. Г. Оцінка сучасного стану інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств реального сектора економіки України [Електронний ресурс] / В. Г. Андреєва, О. О. Сосновська // Проблеми економіки. – 2016. – № 1. – С. 68–74. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2016_1_9
6. Статистичні дані Державного комітету Статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Про Рекомендації парламентських слухань на тему «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів»: Постанова Верховної Ради України від 21 жовтня 2010 року № 2632-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2632-17/>
8. Джеджула В. В. Інноваційна діяльність як чинник конкурентоспроможності підприємств [Електронний ресурс] / В. В. Джеджула, І. Ю. Єпіфанова, О. Г. Цвік // Інвестиції: практика та досвід. – 2017. – № 4. – С. 5–8.– Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_4_3